

Inhoud

I	Zwart Nazareth	9
II	De mooie tijd	49
III	'De vrede bij elkaar te rapen'	81
IV	Het spreken van de slang	123
V	Het zuigende land	155
VI	Het leven van baboe Clown	203
VII	De tweede wereld waarin wij leven	243
VIII	De tussenoorlog	275
IX	Parelhaven	311
X	Honeymoon	333
XI	'Gewoon tabee en wegwezen'	369
XII	Poederdoosje	395
XIII	'Erger dan dood kan toch niet'	455
XIV	De snelheid van leven	509
XV	Harroes genietsalon	557
XVI	Epiloog	621
	Aantekeningen	641
	Verantwoording	653
	Illustratieverantwoording	667

H. de Louw.

I

Zwart Nazareth

Geuren. Teer en touw, dat moeten bijna zeker de eerste geuren zijn geweest die mijn vader rook. Vers, nieuw touw, zeildoek en teer. Dan was er de geur van zout en golven, van de grootzeilen, schoenerzeilen, fokken, bramzeilen, razeilen en stormfokken die in de werkplaats te drogen hingen. Er was een keuken, die naar melk en brood rook, en later op de dag naar kaantjes en gebakken vis. En ten slotte was er iets van hout, en de koelte van staal.

De eerste geluiden. Binnenshuis klonk vanuit de werkplaats zo nu en dan geratel van een katrol of het gesleep met een rol zeil. Soms de stemmen van mijn grootvader en zijn twee oudste zoons, Koos en Arie. Buiten waren er de voetstappen, de karren over de straat, het getinkel van de paardentram.

En dan waren er al die mensen die daar vlakbij aan het werk waren, in de smederij of de blokmakerij, even verderop, waar de broer van mijn grootvader masten en kattrollen maakte, vaak buiten, op de kade, omdat zijn werkplaats te klein was.

's Avonds waren er de stappen van een paar late wandelaars, de stem van de blokmaker die nog even kwam praten, de wind in de kastanjes, het schuren van de schoeners en kotters aan de kade, de stoten van een zware scheepshoorn, twee maal, in de verte het gefluister van hekgolven en stoommachines, een vreemd, ver, glanzend verlicht paleis dat voorbijvoer, weg naar een andere wereld.

Mijn vader werd geboren op de 28ste september van het jaar 1899 in Schiedam, beter bekend als Zwart Nazareth, een kil rooknest aan de monding van de grootste rivier van het land. Een stad was het nauwelijks, eerder een optelsom van kleine gemeenschappen met elk een eigen kleur en beklemming.

De mensen leefden er grotendeels van de jeneverfabrieken. Reizigers die vanuit Delft kwamen aansporen schreven hoe het stadje midden in het sappigste Hollands weidelandschap ‘lag te braken als een vulkaan’, vol vuren van branderijen en flessenfabrieken, omringd door tientallen torenhoge molens met fel draaiende wieken, alsof er binnen de wallen al niet genoeg geploeterd werd.

12| Soms leek het één groot drankhol. Brandersknechts vulden, als ze naar huis gingen, hun drinkblikjes met sterkedrank om de avond te verlichten. Op wasdag, wanneer de vrouwen warm water mochten halen bij de stookketels van de branderijen, werden emmers met jenever gevuld in plaats van met heet water en afgedekt met dampende dweilen. Honden dronken jenever, zelfs koeien dronken het, met het slootwater mee, en ze zwalkten door het gras.

De meeste buurten verkeerden in verval. De verarming, die in de binnenstad begonnen was, had als een ziekte om zich heen gegrepen, schijnbaar door niets en niemand af te remmen.

Een lauwe stank wasemde uit de muren van de drankfabrieken, de grachten dampten, de ogen van de arbeiders zwommen in de alcohol, de vrouwen waren mager en zwanger, de kinderen hoestten zich de longen uit het lijf – dat was het Zwarte Nazareth van 1899.

Nederland was leeg in die jaren, en de wereld was vol zekerheden. De vijf miljoen inwoners leefden in de kring van stad en dorp. Drie van de vier Nederlanders woonden op het land, en negen van de tien Europeanen. Over de klinkerweg van Amsterdam naar Haarlem – geen vier meter breed – reed een enkele maal per dag een auto. Steden en dorpen waren vermolmd. Veel huizen, boerderijen en andere bouwwerken uit de zeventiende en achttiende eeuw waren nog altijd in gebruik.

Tram en fiets waren nog geen gemeengoed. De bouw van de steden en de structuur van het platteland waren op loopafstanden ingesteld: iedere dorpskern was het centrum van een gebied van zo'n uur gaans in doorsnee, iedere grotere stad kende een opeengeperstheid van mensen. Elke streek had tot 1909 zelfs

zijn eigen tijd: er lag zeker een kwartier tijdsverschil tussen het oosten en het westen van Nederland.* Er waren in totaal twaalfduizend telefoons.

Europa was het vanzelfsprekende centrum van de moderne wereld. De tsaar regeerde over Rusland, de keizer over Duitsland en Abraham de Geweldige over het kleine Nederland. De exprestrein Parijs-Calais was met zijn 93 kilometer per uur het snelste vervoermiddel van het continent. De aarde kon men rondreizen in tweeëndertig dagen. Het zou nog negen jaar duren voordat het eerste vliegtuig een rondje vloog boven Nederlands grondgebied, nog dertien jaar voordat de ondergang van de Titanic het einde van het oude Europa zou aankondigen.

| 13

Mijn vader was er eentje van een tweeling, Catrinus en Catrien, de zesde en zevende in een gezin dat uiteindelijk tien kinderen zou tellen. Behalve hun gezamenlijke verblijf in de schoot van mijn grootmoeder hadden broer en zuster niets gemeen. Hun levenslijnen bogen uiteen vanaf het moment dat ze geboren waren, en ze raakten elkaar pas weer aan het einde, als een ellips die werelden omspande.

Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* dat werd bezorgd op de dag dat ze werden geboren, staat vol over de Atjeh-oorlog, de zaak-Dreyfus, de Yagui-indianen die in Los Angeles slag leverden met de Mexicaanse troepen en een manifestatie van de Algemeene Nederlandsche Zoeavenbond tegen het feit dat de paus het gezag over de stad Rome was ontnomen. Een bericht over een molenbrand bij Oostzaan: ‘Het was kwart voor drie ’s nachts voordat we met een praam bij de brandende puinhoop aankwamen. Een viertal mannen was er met een bootje gekomen – anders was er geen mens. Van spuiten was geen sprake.’

En dan vind ik, in een verslag van een vaartocht van de jonge koningin Wilhelmina over de Maas, een beschrijving van de lichte kant van Zwart Nazareth: de waterkant. ‘Vóór ons de lichtend grauwe rivier met groene en zilveren en gouden tinten en blanke schuimkoppen, wiegelend de booten en schepen. En ver, zeer ver, in de nevelschemer, het gerag der bruggen, reuzenbruggen met haar hoge pijlers. Links de stad, nu somber in bruine,

donkere verven, dan opeens hier en daar fel belicht door een sluike straal der zon.'

14| Er woei een bries uit het westen die op de golven van de rivier stevige schuimvlokken opjoeg. Vanuit de verte zag de verslaggever de kleine stad liggen, de haven, de ranke lijnen van de schepen, mast na mast, een web van ra's, touwen en schoten. Daartussen stonden de logge, goedige stoompijpen, met zo nu en dan wat smook op de top. En door alles heen hingen vlaggen, honderden, 'in de verte samensmeltend tot een harmonische kleurenmenging tegen het grijze hemeldek'.

Zo moet de middag geweest zijn waarop mijn vader werd geboren.

Op het Schiedamse gemeentearchief kan, aan de hand van de herinneringen van een van zijn zusjes, mijn tante Maart, een redelijk betrouwbare reconstructie gemaakt worden van de eerste stappen van mijn vader. Wat zag hij, als twee-, driejarig kind?

Allereerst de zeilmakerij van mijn grootvader, een laag huis met een glazen deur, aan weerszijden grote ramen en daarachter een werkplaats die diep doorliep naar de tuin. Er waren zeilenzolders en slaapkamers boven en een mooie opkamer achter, de trots van mijn grootmoeder. Een badkamer was er niet; de jongens wasten zich 's zomers en 's winters buiten op de plaats, waar ze het water uit een kraan over hoofd en nek lieten lopen.

De buurman was een waterstoker, iemand die uitsluitend handelde in heet water en gloeiende kolen om de kachel aan te maken. Daarnaast lag een grote wasserij waar altijd stoom uit de ramen kwam, met daarvoor een wagen om het wasgoed te bezorgen, en een paard en een koetsier, en daarachter een stal voor het paard en een woning voor de koetsier, want arbeidsbesparing was een nog onbekend begrip. Vervolgens waren er een petroleumzaakje, een sigarenwinkel, een smid die altijd buiten paarden stond te beslaan, een branderij, een café met dronken mannen, een pettenzaak, een mooie winkel met koffie en thee, weer een paar branderijen – de gerst werd op de schouders van sjouwer mannen via ladders naar de zolders gedragen om daar te gis-

ten – en ten slotte een bakker die op zaterdag voor drie cent gebakjes met opgeklopt eischuim verkocht.

Aan de andere kant van de zeilmakerij stond een compleet boerenbedrijf. Veel steden waren in die jaren nog doortrokken van het omliggende platteland, en dat was ook hier het geval. De boer woonde met zijn dochters aan de voorkant, in een huis met een grote opkamer waaraan verder niets te zien was. Pas als je naar binnen ging, zag je de melkbussen, en de boter en de kazen die er werden gemaakt. Daarachter was een hele werf, met hooi en karren en een mestput, net als bij een gewone boerderij. Het land lag op een paar minuten lopen, aan de dijk.

| 15

Naast de boer was een paardenstal, waar de kinderen altijd gingen kijken. De paarden waren van een vervoersbedrijf, een paar huizen verder. Als ze daar zo'n paard hadden uitgespannen, liep het los, in zijn eentje, naar de stal. De kinderen vonden het altijd wonderbaarlijk: een paard dat zomaar door een poort tussen de huizen liep, dat je plotseling kon tegenkomen, opeens alleen tegenover zo'n groot, eenzaam beest. Wat verderop was een theetuin, waar dames in lange jurken en mannen met strohoeden naar de rivier zaten te kijken, met een kogelflesje van vijf cent op tafel. En helemaal op de hoek stond het Schreiershuisje, een hokje waar de vissersvrouwen bij slecht weer samendrongen om het manvolk vaarwel te wuiven.

Een foto van de kade: mijn vader moet in die tijd een jaar of vijf, zes zijn geweest. Scheepsmasten, tjalken, loggers, in de verte een molen, meerpalen, een kar, een paar tonnen, dan een rij bomen, tramrails, straatkeien, een smal trottoir, een enkele lantaarn aan een huis. Op de voorgrond staat een meisje voor een deur te wachten, in een zwart rokje, daaroverheen een lang wit schort. In de verte komt een jongen aanlopen, grauw jasje, zwarte korte broek, pet.

De kleuren moeten in werkelijkheid net zo grizig geweest zijn als de foto doet vermoeden. Niemand in de buurt ging anders dan in grauw of bruinig goed gekleed, vertelde mijn tante Maart. Voor lichte, heldere kleuren moest je immers veel en vaak kunnen wassen, en die mogelijkheid bestond voor de gemiddel-

Schiedam

Hoofdstraat.

N. J. Boon, Amsterdam, 69.

de huisvrouw meestal niet. Sommigen wasten zelfs nog bij de rivier, vanuit een bootje.

Ook de kinderen waren bruinig en grijs. Ik vroeg mijn tante naar hun spelletjes. 'We tolden en hinkelden,' zei ze. 'De meisjes sprongen touwtje of gooiden, al zingend, hun diablo op, een soort grote tol op een touwtje.' Ze wist het liedje nog dat erbij hoorde, ze neuriede het zachtjes.

Mijn vader was bijna een halve eeuw oud toen ik geboren werd. Ik was een echt nakomertje, een toegift ter gelegenheid van de bevrijding, en zijn jonge jaren lagen toen al zover achter hem dat hij er zelden of nooit over sprak. Wat dat betreft heb ik hem slecht gekend.